

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almenyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

SØNDERJYSK MÅNEDSSKRIFT

UDGIVET AF HISTORISK SAMFUND FOR SØNDERJYLLAND

ved *W. Christiansen, Chr. Stenz og Inger Bjørn Svensson*

INDHOLD:

V. E. Clausen:

De slesvigske kistebilleder

Inger Bjørn Svensson:

Civilfangerne 1914

Tue venne – 1914

Jens Holdt:

Feltbreve til hjemmet

Inger Enemark:

Et tilbageblik

Historisk søndag i Haderslev amt

Søndag den 16. august 1964 indbyder *Historisk Samfund* i Haderslev Amt til en eftermiddagstur. Man kan valgfrit besøge et eller flere af turens seks mål:

1. Renæssancevoldstedet i præstegårdshaven i Maugstrup, hvor pastor Ernst Dalberg fortæller.
2. Tørring Voldsted, der ligger i Tørring Mølles have; havearkitekt Sv. Lindholt viser om i haven, hvor der vokser mange sjældne træer.
3. Starup kirke. Her taler pastor K. Chr. Jensen.
4. Voldstedet i Bolet Skov ved Halk Hoved, som kan give de besøgende et indtryk af, hvorledes en lavadelig familie levede i middelalderens slutning. Foredragsholderen her bliver antagelig en båndoptager, hvor museumsinspektør H. Neumann på forhånd har lagt stemme til.
5. Tamdrup kæmpehøj ved Hajstrup. Simcon Sørensen vil fortælle om højen, der for nylig så at sige er blevet skalperet: Al bevoksning er fjernet fra højen, så den oprindelige og dejlige udsigt atter kan nydes.
6. Årø. Øvre på Årø vil gårdejer Knud Brummer stille sig til rådighed for turens deltagere. Han laver en lille udstilling af oldsager, fundet på gårdens marker, og i tilgift vil man få et kort foredrag om oens historie.

Man kan købe adgangskort til 2.- kroner stykket samtlige steder, og kortet gælder hele turen rundt.

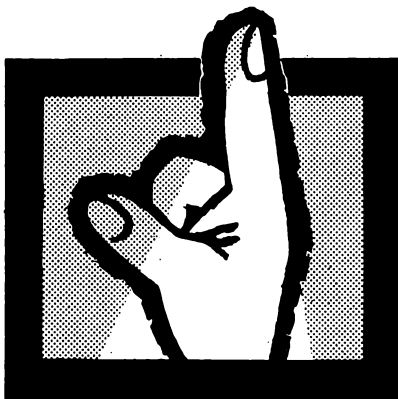
Af hensyn til sejlforbindelsen vil det være praktisk at udnytte tiden på Årø til at indtage eftermiddagskaffen i forsamlingshuset »Årøhus«. Betaling for kaffen er ikke inkluderet i de 2.- kroner.

Alle medlemmer af *Historisk Samfund for Sønderjylland* indbydes til at deltage.

I mere end 150 år

har sparekasserne ydet bistand og vejledning i alle økonomiske spørgsmål som et led i deres idealistiske sigte.

At en sparekasses overskud ikke udbetales som udbytte, men kun bruges til sikring af sparernes indskud og til velgørende formål, understreger yderligere,

at det gi'r tryghed at gå i SPAREKASSEN

DE SØNDERJYDSKE SPAREKASSER

Mogle nyttige,
og for alle Mennesker, som esse den hellige Skrift, tjenlige,
og bedst for forfattede

Bibelske Spørgsmaal med Gjensvar.

Spørgsmaal er der, og ofte lader?
1 Mos. 1. Mos. 2.
Spørgsmaal er der, og ofte lader?
1 Mos. 1. Mos. 2.
Spørgsmaal er der, og ofte lader?
1 Mos. 1. Mos. 2.
Spørgsmaal er der, og ofte lader?
1 Mos. 1. Mos. 2.
Spørgsmaal er der, og ofte lader?
1 Mos. 1. Mos. 2.
Spørgsmaal er der, og ofte lader?
1 Mos. 1. Mos. 2.
Spørgsmaal er der, og ofte lader?
1 Mos. 1. Mos. 2.
Spørgsmaal er der, og ofte lader?
1 Mos. 1. Mos. 2.

Spørgsmaal er der, og ofte lader?
1 Mos. 1. Mos. 2.
Spørgsmaal er der, og ofte lader?
1 Mos. 1. Mos. 2.
Spørgsmaal er der, og ofte lader?
1 Mos. 1. Mos. 2.
Spørgsmaal er der, og ofte lader?
1 Mos. 1. Mos. 2.
Spørgsmaal er der, og ofte lader?
1 Mos. 1. Mos. 2.
Spørgsmaal er der, og ofte lader?
1 Mos. 1. Mos. 2.
Spørgsmaal er der, og ofte lader?
1 Mos. 1. Mos. 2.
Spørgsmaal er der, og ofte lader?
1 Mos. 1. Mos. 2.

Spørgsmaal er der, og ofte lader?
1 Mos. 1. Mos. 2.
Spørgsmaal er der, og ofte lader?
1 Mos. 1. Mos. 2.
Spørgsmaal er der, og ofte lader?
1 Mos. 1. Mos. 2.
Spørgsmaal er der, og ofte lader?
1 Mos. 1. Mos. 2.
Spørgsmaal er der, og ofte lader?
1 Mos. 1. Mos. 2.
Spørgsmaal er der, og ofte lader?
1 Mos. 1. Mos. 2.
Spørgsmaal er der, og ofte lader?
1 Mos. 1. Mos. 2.
Spørgsmaal er der, og ofte lader?
1 Mos. 1. Mos. 2.

Spørgsmaal er der, og ofte lader?
1 Mos. 1. Mos. 2.
Spørgsmaal er der, og ofte lader?
1 Mos. 1. Mos. 2.
Spørgsmaal er der, og ofte lader?
1 Mos. 1. Mos. 2.
Spørgsmaal er der, og ofte lader?
1 Mos. 1. Mos. 2.
Spørgsmaal er der, og ofte lader?
1 Mos. 1. Mos. 2.
Spørgsmaal er der, og ofte lader?
1 Mos. 1. Mos. 2.
Spørgsmaal er der, og ofte lader?
1 Mos. 1. Mos. 2.
Spørgsmaal er der, og ofte lader?
1 Mos. 1. Mos. 2.

Trykt og at betemme ved *Wagners* i København.

BIBELSKE SPØRGSMAAL MED GJENSVAR

Udgivet af *Jens Seneberg* i Haderslev. Arket indeholder bl. a. følgende spørgsmål og svar: *Hvilke ere døde, og ikke fødte? Adam og Eva, de første Mennesker paa Jorden. 1. Mos. 1. Hvilke have været de skjønneste Qvinder? Jobs Døtre. Job. 42. Hvad haver råbt til Gud uden Tunge? Abels Blod. 1 Mos. 4. Hvad er for Gud umuligt? At lyve, Ebr. 6. Hvem har ihjelslaget den fjerde Part af Verden? Cain. 1 Mos. 4., etc.*

Spørgsmålene er taget fra *Michael Saxes* populære folkebog, *Aandelig Spørgsmaalbog*, første udgave København 1605. Bogen kaldtes også *Præste Pinen* eller *PP*. Når degnene kunne den, kunne de pine præsterne og overvinde dem i disputter. Den kunne *Holbergs Per Degn*, der spurgte *Erasmus Montanus* om, hvem der slog en fjerde part af verden ihjel.

Det genjævne ark, der er koloreret med vandfarver, tilhører forfatteren.

DE SLESVIGSKE KISTEBILLEDER

Af *V. E. Clausen*

Hvis man i det attende århundrede besøgte en markedsplads, ville man almindeligvis der finde en bod eller et telt, hvor der solgtes folkelige tryksager, skillingsviser og billedark. De sidste var oftest træsnitbilleder, der var trykt på papirark af størrelse 31×42 cm. De forestillede vidt forskellige ting: konger og dronninger højt til hest, kampscener, kæmper og dværge, møller, der ommalede gamle koner til unge jomfruer, livsaldrene,

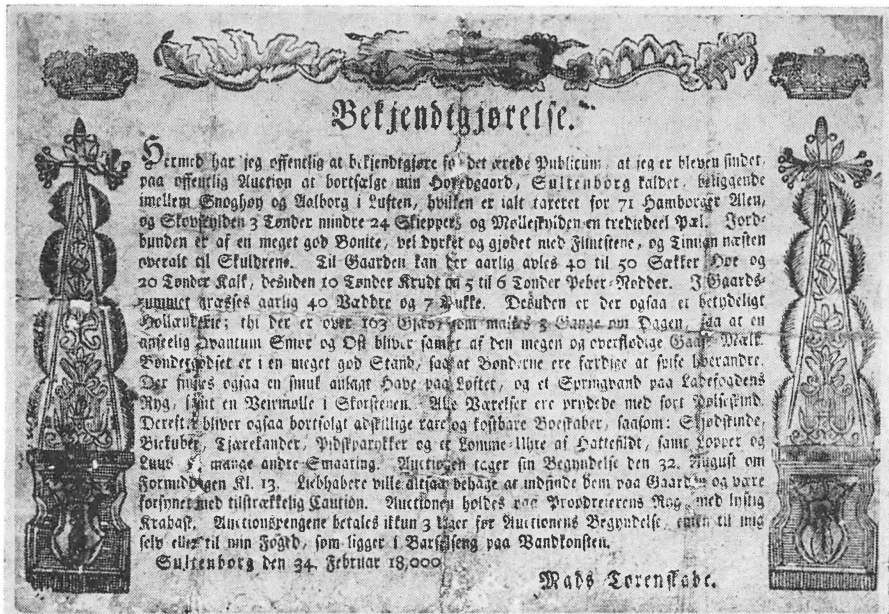
hvor man fulgte mennesket fra vugge til grav, der var bibelske billeder af Adam og Eva, Frelserens liv og død, den Hellige Jomfru, der var himmelbreve og husvelsignelser, alt koloreret i rene, stærke farver. Det er forståeligt, at almuen, måske især børnene, ikke kunne løsrive sig fra en sådan bod uden at ofre et par skillinger for et billede eller to. Hjemme blev de klinet op ad væggen eller indklistret i låget på en af de store standkister. Mange af de billeder, man kender i dag, er netop fundet indklistret i kistelågene, hvorfor man også kalder dem kistebilleder.

Træsnitbilleder fremstilles på den måde, at man udskærer et billede spejlvendt på en plan træplade, stokken, der derefter indsværttes, hvorpå et papirark trykkes mod pladen. Når man løfter papiret, er billedet aftrykt på dette, og man har et træsnitbillede. Den håndværker, der udskærer stokken, kaldes formskærer. I mange tilfælde var formskæreren og bogtrykkeren samme person.

I slutningen af det attende århundrede, der her i landet var disse billeders blomstringstid, blev de fleste billedark trykt i København og i Haderslev. De billeder, man finder i Jylland og på Fyn, er oftest trykt i Haderslevtrykkeriet, hvor Hinrich Luckander var bogtrykker fra 1759 til 1793, da han solgte trykkeriet til Jens Seneberg, der vedblev at trykke billeder. På Luckanders ark står hans navn altid anført nederst på arket, mens der på Senebergs ark oftest kun står, at billedet er trykt og at komme i Haderslev eller noget lignende. Senebergs navn optræder kun på et enkelt ark.

Fra Luckanders trykkeri kendes seksten forskellige billedark, seks varianter af disse samt fire tekstark. Hertil er benyttet mindst 22 egentlige billedstokke samt forskellige ornamentstokke. Luckanders billeder, der alle har dansk tekst, har mest bibelske og religiøse motiver, men der findes også nogle portrætter af kongelige personer og et par ark med livsaldrene. De fleste er kopieret efter ældre københavnske forbilleder.

Lad os se på et par af Luckanders billedark. Snittets stærke sorte tryk står tydeligt som bindingsværket i de gamle huse, hvor de har levet deres meste tid, men farverne er afblegede. Et ark med to billeder viser på det første den sovende Adam og Gudfader, der fremdrager den skønne Eva af den sovendes side, mens alskens fugle flyver rundt i Edens have mellem sol og måne, på det andet billede ses de to mennesker siddende ved kundskabens træ med et krucifix øverst, mens den onde slange rækker den nysgerrige kvinde æblet: Ved Adams Æblebeed og alt for høje Tanker, Har Synden overalt i Verden fæstet Anker. På et andet ark ser vi en Forestilling paa dem, som vandre paa den trange Vey til Himmerig, og paa den brede Vey til Helvede. Øverst ser man menneskene vandre på den smalle vej mellem torne og tidsler for til sidst at nå himmeriges port. Nederst ses andre personer komme fra en kro, der bærer årstallet 1769, dansende

BEJENDTGJØRELSE

Et humoristisk vrøvlcarc udgivet af Jens Seneberg i Haderslev. Arket har ingen trykadresse, men da de brugte træsnitornamenter har været benyttet af Haderslevtrykkeriet og kun kendes brugt af dette trykkeri, er der ingen tvivl om dets herkomst. Arkets tekst kendes flere steder fra og må betegnes som typisk vandrestof. Forfatterens samling.

og drikkende på vej til helvede, det store dyr Leviathans gab, hvor djævelen står omgivet af flammer og modtager sine gæster: I Vellysters skidne Søel, De saa længe sig nedælte, At de sig omsider vælte, Ned udi en Svovel-Pøel.

Mange af disse arks billeder og tekster kan føres langt tilbage i tiden. Et tekstark uden egentlige billeder, men sired med flyvende engle og yndelige blomster, fortæller om Guds Godhed og Menneskenes Utaknemlighed. Teksten er sammensat af en række bibelske ord, hvori Gud bebrejder menneskene deres lunkne tro: Jeg er Gud, og I kiende mig ikke, Jeg er Jesus, den Korsfæstede, og I bøje jer ikke, etc. Arket er et udtryk for gamle tiders tanker og religiøse mentalitet. Pastor Urban Schrøder i Varnæs har venligst meddelt, at teksten, Guds klage, kan føres tilbage til den katolske kirkes improperier*), der stammer fra det niende århundrede og stadig hører til den katolske kirkes langfredagsliturgi, og at den på arket foreliggende tekst, som i vore dage kan træffes påmalet vej Kors i Syd-tyskland, er kommet her til landet gennem en oversættelse fra 1625 af et værk af den spanske dominikanermunk Luis fra Granada. Således fortæller et gammelt ark om almuens stædige vedhængen ved katolsk andagts-

*) Den katolske Langfredagsmesse (egl.: Bebrejdelse mod Jødefolket).

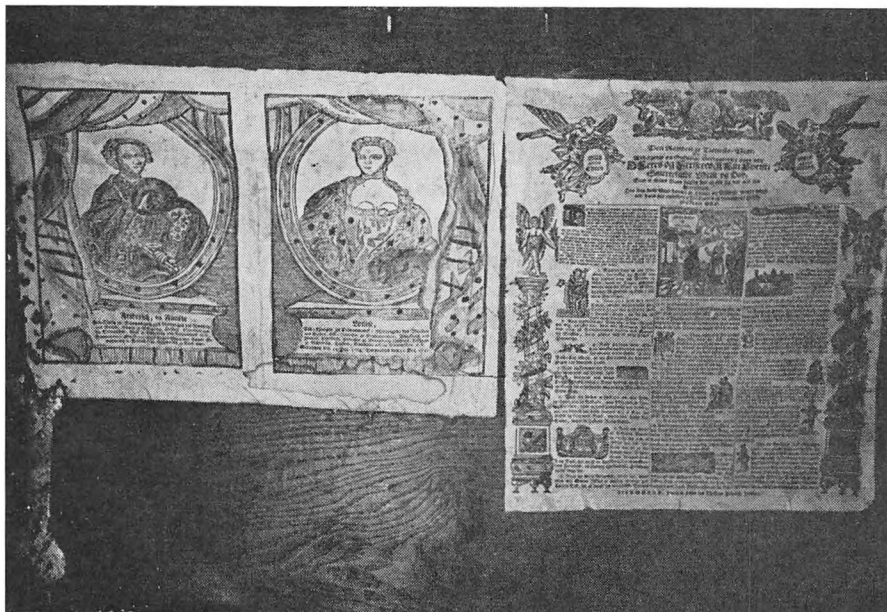
stof flere hundrede år efter reformationen. Men det vil tage for megen plads at gennemgå alt det folkelige kulturstof, disse blade har overleveret os, og vi vil lægge Luckanders ark tilside og gå videre til hans efterfølger.

Seneberg har optrykt ti af Luckanders billedark. Herudover kendes fra hans trykkeri en halv snes andre billedark samt nogle tekstark, som ikke kendes med Luckanders trykadresse. Blandt disse ses nogle portrætark af kong Frederik den Anden af Preussen, dronning Maria Antonia af Frankrig samt flere, hvortil forbilleder ikke er truffet mellem andre danske ark. Af og til fremkommer dog ukendte Luckandertryk, så det er ikke umuligt, at endnu flere af Senebergs stokke kan føres tilbage til Luckanders tid.

Luckander har selv skåret stokke til sine billeder. Han havde i sine unge dage været svend hos bogtrykker Christian Friderich Holwein, der virkede i Flensborg fra 1740'erne til 1766, og som var en broder til Peter Hinrich Holwein, der var bogtrykker i Slesvig fra 1738 til 1773.

I et kistelåg på Sydbyn findes indklistret to billedark, et der forestiller Den Aandelige Tieneste-Pige, en from pige, som ved alle sine gerninger ihukommer en tildragelse i Frelserens liv, og et ark med portrætter af kong Frederik den Femte og dronning Louise. Det sidste har tysk tekst. Nederst på arket af tjenestepigen står, at det er tilkøbt hos Christian Friderich Holwein i Flensborg, men der findes ingen trykker anført på portrætarket. Begge arks primitive tegninger og skæringernes kantede og stive linier viser hen til samme formskærer, og det må formodes, at begge arkene, de eneste kendte, stammer fra Flensborgtrykkeriet.

Dr. Ernst Schlee, Slesvig, har i Schleswiger Bilderbogen des 18. Jahrhunderts, Beiträge zur Schleswiger Stadtgeschichte, hefte 8, 1963, beskrevet to helark og to halvark med træsnitbilleder, trykt i Slesvig af Peter Hinrich Holwein. Alle arkene er tysksprogede. De to helark forestiller henholdsvis Struensee og Menneskets Livsaldre. De to halvark viser Jesus på korset og Jesu gravlæggelse. Arkene findes på hjemstavns museet i Burg på Fehmern. Af Struenseemarket kendes et tilsvarende i kongens håndbibliotek i København. Det er en grovere kopi efter et ark, der er udgivet af bogtrykker J. R. Thiele i København. Som et kuriosum kan nævnes, at Thiele efter Struensees fald ændrede sin stok til at forestille forfatteren, stadskirurg C. F. Reiser og udgav et billede af denne med en meget satirisk tekst, men det er jo en anden historie. De slesvigske ark af Struensee og livsaldrene må antages at være trykt med stokke, skåret af Peter Hinrich Holwein, der er omtalt som »fyrstelig hofbogtrykker og formskærer«. Halvarket med gravlæggelsen er, hvad meget sjældent ses på de folkelige billeder, signeret, nemlig HL, hvad dr. Schlee sikkert med rette mener er Hinrich Luckanders signatur. Luckander har i Haderslev udsendt et korsfæstelsesbillede, der er en meget nøje kopi efter Slesvigbilledet. De ligner

Kistelåg med indklæbde billeder af kong Frederik den Femte og dronning Louise samt af Den Aandelige Tieneste-Pige. Nederst på arket til højre står, at det er tilkøbt hos Christian Friderich Holwein i Flensborg. Billederne tilhører sognerådsformand Chr. Rasmussen, Svanninge, Fyn.

hinanden til forveksling, men visse enkeltheder i billederne viser, at der må være tale om to forskellige stokke. Slesvigbilledet er det ældste.

De gamle slesvigske træsnitark er nu sjældne. Af de ialt 78 varierende ark, der er udsendt af Haderslevtrykkeriet, kendes i dag kun ca. 150 eksemplarer, fra Flensborgtrykkeriet to og fra Slesvigtrykkeriet fem. Af de mest populære Haderslevbilleder kendes en halv snes eksemplarer, men mange af trykkene kendes kun i et enkelt eksemplar. Da oplagene formentlig har været på mindst 2-300 ark, ser man, at langt de fleste af disse pudsige ark, som i ældre tider var meget udbredte, nu er forsvundne. Det vil derfor være af stor betydning for det videre arbejde med denne gren af fortidens kulturarv, om disse linier ville medvirke til, at flere billeder kunne findes i de gamle lågkister. Forfatteren modtager med tak oplysning herom.

BIBLIOGRAFI OVER KISTEBILLEDER

trykt som træsnit og udgivet i Slesvig, Flensborg og Haderslev.
Hvor intet andet er anført, er billedet trykt på et helt papirark, ca. 31×42 cm.

PETER HINRICH HOLWEIN, SLESVIG. 1738–1773.

JESU deine Wnuden(!). Halvark. Im Garten hat der HERR. Halvark. Des gewesenen Grafen Struensees Vornehmen. Das Alterthum des Menschen Lebens.

CHRISTIAN FRIDERICH HOLWEIN, FLENSBORG. 1740'erne til 1766.

Den Aandelige Tieneste-Pige. Friderich der Fünfte + Louise. Uden trykadresse.

HINRICH LUCKANDER, HADERSLEV. 1759–1793.

Adams og Evæ Skabelse i Paradiis + Adams og Evæ Syndefald i Paradiis. Maria + JEsus Kristus. 3 varianter. Den hellige Jomfrue Maria. 2 varianter. JEsu Christi Korsfæstelse + JEsu Christi Aabenbarelse for Disciplerne. 2 varianter. See hvor sig JEsus her saa herlig aabenbarer. Halvark. Samme billede som det andet på forrige ark. Himmel-Brev. Uden trykadresse. En gudfrygtig og christelig Huus-Velsignelse. Bibelsk Reisekort over Livets og Dødens Vey, eller Forestilling paa dem, som vandre. Det stedsevarende gudelige Stue-Uhr. Nogle nyttige --- Bibelske Spørgsmaal(!). Loven og Evangelium. En Tavle, Guds Godhed, og Menneskenes Utaknemmelighed. Ære-Krands for den gudfrygtige og lyksalige Bonde-Mand. Christian den Syvende + Juliana Maria. Hans Kongelige Høyhed, Kronprinds Friderich, (Frederik VI.). Friderich, Arve-Prinz + Sophia Friderica, Arve-Prinzesse. Georg den Tredie + Sophia Charlotta. Forrige --- Greve Johan Friderich Struensee. Væg-ternes Natte-Sang udi Kiø-benhavn. Evæ Døttres, eller Fruentimmernes Livs-Alder. Adams Sønners, eller Mandfolkenes Livs-Alder. 2 varianter.

BOGTRYKKERIET I HADERSLEV, JENS SENEGERG. 1793–1829.

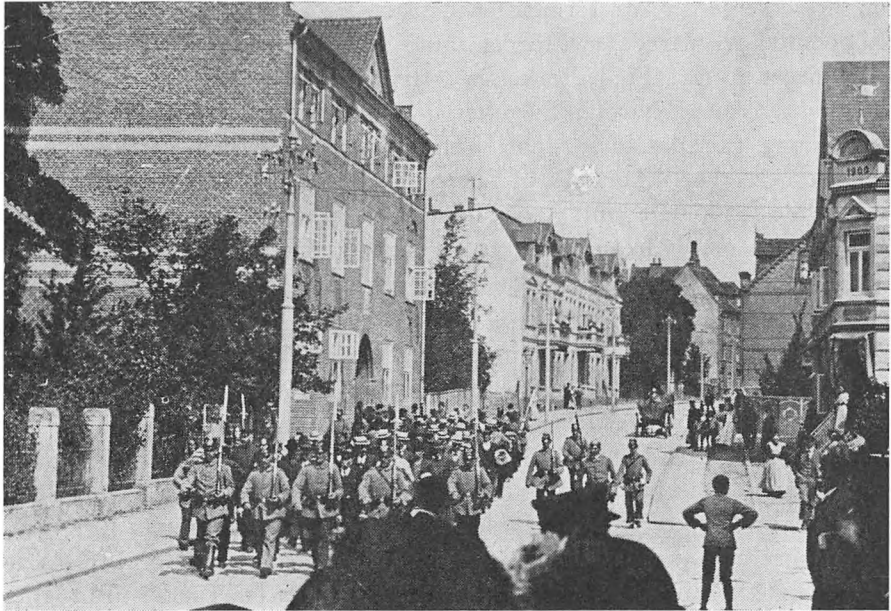
Adams og Evæ Skabelse i Paradiis + Adams og Evæ Syndefald i Paradiis. 2 varianter. Den hellige Jomfrue Maria. 2 varianter. JEsu Christi Korsfæstelse + JEsu Christi Aabenbarelse for Disciplerne. 2 varianter. Afbildning og Forestilling af vor Herres og Frelseres JEsu Christi Vandel. En gudfrygtig og christelig Huus-Velsignelse. 3 varianter. Hoved-Sandheder af Guds Ord. Uden trykadresse. Hauptwahrheiten aus dem Worte Gottes. Uden trykadresse. Bibelsk Reisekort over Livets og Dødens Vei. 2 varianter. Den gudfrygtige Tienestepige. 5 varianter. Det stedsevarende gudelige Stue-Uhr. 4 varianter. Nogle nyttige, Bibelske Spørgsmaal med Gjensvar. 2 varianter. Børns gudelige Bord-Læsning. 2 varianter. Loven og Evangelium. En Tavle, Guds Godhed og Menneskenes Utaknemmelighed. 2 varianter. Ære-Krands for den gudfrygtige og lyksalige Bonde-Mand, 2 varianter. Den allernaadigste Livsens Herre og Konge Christo JEsu opofres dette Livsens-Træe. 3 varianter, heraf 2 uden trykadresse. Herrens Bøn. Ære være Gud i det Høie! Guds sande og evige Noodes-Brev. Uden trykadresse. Friderich Wilhelm den Anden + Friderica Lovisa. Friderich Wilhelm den Tredie + Louise Wilhelmine Amalie. Maria Antonia. Forhen Dronning til Frankrige. Halvark. Napoleon den Første. Halvark. Beskrivelse om det frygtelige Uhyre. Væg-ternes Natte-Sang udi Kiø-benhavn. 2 varianter. Evæ Døttres, eller Fruentimmerets Livs-Alder. Adams Sønners, eller Mandfolkenes Livs-Alder. Verdens Løb. Uden trykadresse. De syv Dage i Ugen, eller: De syv Planeter. Bekjendtgjørelse. Halvark uden trykadresse. Afsked for Peder Albrigdruer. Halvark uden trykadresse.

Det er et Middel, sa' han Jep Skomager om e Bedende (*Talemåde fra Tønder*)

Gud ha' Lov for såvidt, sa' e Mand, da vidste han inte, hvor han var (*Åbenrå*)

Så længe de Riberkerlinger (= skyer over Ribe) sidder til bords, da verd'et ustadeg Vær (*Mundheld fra Gram*)

Snak du med vore Høns, de hær smalle Ben (*fra Sundeved*)

Sønderborghus, som arkitekt Martin Nyrop byggede, blev indviet 24. 5. 1914. Ved krigens udbrud beslaglagde tyskerne denne danskhedens borg, der blev brugt som foreløbigt fængsel for civilfangerne. Lørdag den 8. august fik disse besked om at samle deres ting sammen og ved halvveletiden blev de godt hundrede arrestanter stillet op fire og fire i gården, hvorefter man marcherede til Sønderborg Slot.

Herom skriver Peter Grau («Under prøjsisk arrestation»): »Enhver havde sine ejendele at bære på, og da vi havde begyndt at indrette os husligt på længere fravær fra hjemmet og på at klare os selv, havde adskillige af os ikke så lidt at transportere ved det uventede opbrud. Både garderobe, sengetøj og småfornødenheder. Skuet var ikke uden komik, og humøret, hvad der fremgik af replikkerne, heller ikke altfor tragisk. . . . Løjtnanten forelæste os marchparolen: Vi skulle ned for at indkvarteres, ikke indespærres på det gamle slot. Til vor bevogtning gik soldater med skarpladte geværer og opplantet bajonet foran, på siderne og bagved transporten. Det var forbudt at tale med publikum eller dansk indbyrdes. Forsøg på flugt ville blive straffet efter krigsreglerne. March!«

CIVILFANGERNE 1914

Af Inger Bjørn Svendsen

I årene op til den første verdenskrig havde de tyske myndigheder ført lister over sønderjyder, der skulle anholdes, såsnart der udbrød krig. Her var opført navnene på fiskere, der kunne optræde som lods for fjenden og på danske og socialdemokratiske førere. Men de lokale slesvigske myndigheder gik langt videre med arrestationerne i august 1914 end de øverste civile og militære myndigheder havde givet ordre til; de enkelte amtsforstanderes nidkærhed kom til at spille en langt større rolle, end rigsregeringen havde tænkt sig, og således blev arrestationerne ret ulige fordelt over landsdelen. Om antallet af arrestationer er der ikke fuld enighed; de

mindre divergenser kan formentlig forklares ved, at mens nogle regner det fulde antal arresterede, medregner andre ikke de arresterede, der blev løsladt meget hurtigt. Frede Terkelsen opgiver i »Bogen om Als« (1956) 262 arrestanter, mens Nicolai Svendsen i »Bavnerne brænder« (1934) med henvisning til Dr. Karl Alnor: »Handbuch zur schleswigschen Frage« skriver 279, hvortil kommer 11 fanger fra Flensborg. Fordelingen af fanger på de forskellige amter er imidlertid de to steder angivet så forskelligt, at man må undre sig over, at der kan opstå tvivl om noget så håndgribeligt som et antal arresterede endnu før størstedelen af de implicerede er afgået ved døden.

For Sønderborg amts vedkommende er der enighed: 123 arrestanter, og for Åbenrå amt er tallene næsten ens: 46 og 49. Men for Haderslev amt har Frede Terkelsen 60 fængslede, mens Nicolai Svendsen skriver 33 anholdte, og tilsvarende for Tønder amt: 33 og 74. Det er fristende at gætte på, at tallene fra Haderslev og Tønder er byttet om — i så fald er Nikolai Svendsens tal sikkert de rigtige, idet 27 fra Haderslev blev sendt til Rygen, og yderligere oplyser Thorvald Petersen fra Tønder i »Under prøjsisk Arrestation« (1939), at ca. 40 personer blev transporteret fra Tønder til fængslet i Altona.

Man arresterede dansksindede sønderjyder af vidt forskellige årsager; at H. P. Hanssens politiske immunitet ikke blev respekteret, var et fejlgreb, der hurtigt blev rettet og beklaget, men det er forståeligt, at man lokalt kunne mene, det måtte have betydning at sikre sig hans person. Det samme gælder pressens medarbejdere, som myndighedernes interesse samlede sig om, men når bager Skov fra Københoved blev arresteret for en bemærkning om, at han nok skulle sørge for varme rundstykker, når de danske soldater kom, er hensynet til den tyske stats sikkerhed alligevel gået over gevind.

Naturligvis var ingen i tvivl om den reelle grund til arrestationen, men den formelle grund blev først oplyst ved senere forhør, for nogles vedkommende i form af diskussioner mellem den arresterede og forhørslederen, mens andre blev udsat for mindre urbane afhøringsmetoder.

Formerne, hvorunder arrestationerne fandt sted, var lige så varierende som årsagerne. Nogle fik lov til at spise, skifte tøj, pakke kuffert og sige farvel, andre fik lov at gå hjem for at ordne det samme, men adskillige blev anholdt på gaden og under opsyn af soldater med skarpladte geværer og bajonet påsat ført til fængslet; nogle steder var arrestationen foretaget i et sådant hastværk, at fangerne end ikke havde fået tid til at udskifte arbejdstøjet med almindeligt tøj eller morgenskoene med spadeseresko, mens man modsat på Als optrådte så uformelt, at gendarmen, der syntes, der var knapt med tid, bad den ene arresterede hente en anden, der skulle med til Sønderborg, mens han selv tog sig af den tredie.

Det var gårdejer Nicolai Nielsen, Asserballeskov, der kom af sted i dette besynderlige ærinde. Gendarm Vølkers kom kørende med Jørgen Bertelsen og Årø Hansen fra Tandslet, og på vej mod Asserballeskov sagde gendarmen til Nikolai Nielsen, at nu kunne han nok køre hen og sige Chr. Ernst Christensen besked, så ville han imens arrestere Chr. Becker. Da den midlertidigt befuldmægtigede for den tyske stat spurgte, om det nu også gik an, at den ene arrestant arresterede den anden, svarede den praktiske gendarm: »Ach was«. Modsat denne skildring af begivenheden, som skyldes Nicolai Nielsen, fortæller hans svoger, Chr. Ernst Christensen, at da vognen med gendarmen kommer til hans gård, erklærer gendarmen ham for arresteret, hvorefter han ser på uret og beder Nicolai Nielsen hente Christian Becker — de skulle gerne allesammen nå 5-toget. Når begge svogres referat af begivenhederne hin 3. august er medtaget her — de står at læse i »Under prøjsisk Arrestation«, er det kun for at vise, hvor vanskeligt det kan være at huske endog selvoplevede hændelser korrekt.

Civilfangerens lod blev meget forskellig. Mest dramatisk formede de følgende uger sig for fangerne fra Haderslev, der blev sendt til den lille ø Dænholm ved Rygen, hvorfra de senere overførtes til et almindeligt politifængsel i Altona. Til dette fængsel kom også nogle af fangerne fra Tønder, mens andre fra denne by kom til fængslet i Flensborg. Fangerne fra Sønderborg amt samledes næsten alle på Sønderborghus, men den 8. august måtte de i sluttet trop marchere til Sønderborg Slot, hvor de blev indlogeret i nogle rummelige værelser, der var blevet rømmet af soldater kort forinden.

Fhv. bygmester Nis Nissen, der i dag bor i et hyggeligt rødstenshus i Høruphav, var også med på Sønderborg Slot dengang, og han fortæller til Sønderjysk Månedsskrift:

Da krigen brød ud, var jeg i gang med nogle arbejder ovre på Kegnæs; vi sejlede derover hver dag med 12–14 mand, og vi havde folkenes cykler med i båden — det var før bilernes tid. Jeg skulle have tilladelse til at sejle og tog derfor ned til dampskibspavillonen hos amtsforstander Kier for at få papirerne i orden. På hjemvejen mødte jeg gendarmen fra Augustenborg ud for købmanden. Han sagde: Holdt! og erklærede mig for arresteret. Jeg spurgte, om han havde et skriftligt bevis, men han svarede på tysk, at jeg vidste jo meget godt, hvad det drejede sig om. Nu kunne jeg cykle hjem, ordne min kuffert og så kom han og hentede mig. Der var ikke noget at gøre ved det.

På vejen spurgte han, hvorfor jeg var dansksindet. Jo, min bedstefar havde været med i 64 som Århusdragon. Nå, hans bedstefar var svensker, men derfor var han da ikke svensk. Dertil kunne jeg kun sige, at jeg ikke kunne få andet ud af det, end at det var ret at være dansk. I toget holdt

Bygmester Nis Nissen, Høruphav. Billedet er udlånt fra den samling fotografier af civilfanger fra 1914, som museet på Sønderborg Slot ejer.

han sig lidt på afstand fra mig, og da vi kom til Sønderborg, sagde han: Nu går De blot ned til amtsforstander Kier og tøver lidt derudenfor, til jeg kommer. Vi gik så hver sin vej, og da vi mødtes, gik vi sammen ind, og han sagde: Her kommer jeg med den politiske fange Nissen.

Derfra kom jeg på Sønderborg Slot, hvortil de andre netop var kommet, og de sagde til mig: »Nå, det er på høje tid, du kommer – vi har ventet efter dig.«

Der var et indhegnet stykke ved slottet, hvor jeg kunne tale med min kone om forretningen, som hun jo måtte passe. Vi skulle tale tysk. Men amtsforstanderen kunne nok se fra sit kontor, når vi fanger snakkede gennem hegnet, for en dag blev det forbudt. De sagde, det var kun i går, vi måtte, men det var bare løgn og skidt. Så måtte vi blive inde i slotsgårdsgården, og der gik vi rundt i række som straffefanger.

Til at begynde med var det strengt at være spærret inde, men så opdagede vi, at bare vi havde en spand i hånden, kunne vi gå, hvorhen vi ville, og det benyttede vi os naturligvis af. Efterhånden blev de mere ligeglade. Jeg kendte en af de vagthavende. En dag sagde han: »Nu skal du stå vagt, tror du, vi vil passe på Jer altid?« Så fik jeg hans kappe på, og jeg fik hans våben, og så stod jeg vagt ude ved trappen.

Jeg kan nok huske den historie om manden, der sad med enden ud af vinduet og viftede med sin skjorte. Amtsforstander Kier havde set det og påstod, manden havde siddet i et af vore vinduer og opført sig uanstændigt som demonstration imod Kier. Det var en gal fornærmelse at påstå det, men til sidst blev det opklaret, at der var blevet viftet med hvid skjorte, mens der kun var blå- og hvidstribede flonelsarbejdsskjorter på den stue, der hørte til vinduet, og så fandt de ud af, at det måtte være foregået en etage længere nede, og så skete der ikke mere.

Først den 12. september slap jeg fri mod at skrive under på en stor seddel, at jeg ikke ville foretage mig noget, der kunne skade tyskerne. Jeg måtte heller ikke gå over broen uden særlig tilladelse, men da jeg spurgte

Kier om en tilladelse, svarede han: »Aah, lad da vær.« Så spurgte jeg ikke mere.

I november 1915 blev jeg indkaldt og kom senere til Frankrig. Der fik jeg dette her.

Nis Nissen finder en æske frem, hvor Jernkorset og Fortjenstkorset ligger fredeligt ved siden af et Dannebrogskors og et æreskors fra De danske Forsvarsbrødre; Dannebrogsmænd blev han i 1951 og æresmedlem hos Forsvarsbrødrene i 1957. Desuden er der blinkende beviser på medlemskab af Det frivillige Brandværn, Dansksindede Sønderjyske Krigsdeltagere og Hørup Sogns Håndværkerforening.

Den forhenværende civilfange smiler lidt: De ved nok, at amtsforstander Kier lod arrestere over halvdelen af de fanger, der blev taget her i amtet, de andre amtsforstandere var knap så energiske. Ham Christian Andersen, Bagmose, sendte kun én af sted — det var Peter Kaad i Vollestrup. De var ellers gode venner, men Andersen sagde: Jeg er nødt til at statuere et eksempel, og jeg har valgt dig, for at du ikke skulle blive misundelig. Det digtede Raben et vers om:

TUE VENNE - 1914

E amtsfåstånne fra Bagmos
ham, Chrisjæn Ånde'sen,
fæk tit besøg åv Pede Kaad, –
det va hans gammel ven.

E amtsfåstånne han va tysk,
hans skikkels va germansk,
men Pede Kaad fro Vollerup
han va mindsandten dansk.

Men de'få ku di godt fåliss,
di va jo erle folk,
å venn di snakke alsisk snak,
saa brught di ingen tolk.

I fjorten, lav det kam te kri,
da va' et it så godt,
få mænne danskere bløv putt ind
o Synneborre slot.

Hvæ' amtsfåstånne fæk beski'n
te han sku put hvæt minnesk ind,
dæ it vild syng »Die Wacht am Rhein«,
å som va dansk i sind og skind.

Han fra Bagmos va it så glaj,
lav han e landråds ordre fæk,
han vist it, venn han sku put ind,
de'få te Pede Kaad han gik.

»Hø'e Pede, æ ska spærr jen ind,
de maa væ dej, dæ æ o e rej,
å vild æ tej en ånd månd,
va de jā å fånærrem dej.

Som bæ'est danske he'e i e amt
kå æ it godt go dej fåbi,
e landråd vil no hå jen fat. –
De æ å tosse mæ den kri!»

Pe Kaad han tåt å, de va ret,
venn jen sku ind, maat de væ ham,
å blyv put ind få å væ dansk,
de va mindsandten ingen skam.

»Ja, Chrisjæn«, mi'n så Pede Kaad,
»saa maa vi hælle kom astej,
te do vil føll' mæ dæ'u,
de æ jā reghte net åv dej«.

Å Chrisjæn ky'e ham så te stajs,
han ky'e ham hielt nen te e slot,
hans kammeråde råft hurra,
da Pede Kaad kam i e kasjott.

E amtsfåstånne ho gy'e sin plight,
e minnesk Chrisjæn Ånde'sen
han kæ'end Pe Kaad fro Vollerup
å han bløv ve' å ve' hans ven.

De danske soldater holdt af at lade sig fotografere i Flensborg; der er også dette billede af Rasmus Clausen (i midten) med to kammerater taget. Muligvis er det dette billede, han henlyder til i det fjerde brev.

Feltbreve til hjemmet

fra underkorporal R. P. Clausen, Smedager, 1863-64

Ved Jens Holdt

Den kendte danske foregangsmand efter 1864 Rasmus Clausen fra Smedager, Bjolderup sogn, født 1841, død 1909 på sin fødegård, indkaldtes omkring 1. august 1863 til 21. bataillon (senere regiment) i Flensborg. Efter sin konfirmation i 1855 havde han villet gå læsevejen, men måtte ved stedfaderens død afbryde sin påbegyndte private forberedelse og blive ved landbruget, hvad han siden heller ikke fortrød. Hans breve fra krigsåret til hjemmet findes i familiens eje og gengives her – med enkelte udeladelser og i den originale retskrivning.

Brevene giver et godt billede af tilstande og stemninger dengang, soldaterlivets ublide kår, landsoldatens ulyst til krigen og hans fromme fatalisme, men samtidig også af den menige mands uvidenhed om det storpolitiske spil, man var deltager i. At det skulle føre til landsdelen Slesvigs tab, var for dem ganske utænkeligt, men tvivlen meldte sig nok efterhånden. Brevene stadfæster overleveringen om det manglende danske beredskab og fjendens store overlegenhed – i tal og våben, ikke i moralsk mod. De præges i øvrigt af brevsriverens siden kendte forløsende humor. (Se levned-

tegningen af ham i Sønderjyske Årbøger 1956 samt Sønderjysk Månedsskrift januar 1964).

Vor sønderjyske dialektdigter Karsten Thomsen fra Frøslev, som Rasmus Clausen på sin vis afløste som folkelig poet, lå ved samme regiment og gjorde turen gennem Holsten til Slesvig med. Han omtaler i sine breve hjem også »mytteriet« den 2. januar på alarmpladsen og forklarer det nærmere. Siden kom han også til Nørrejylland. Ville man måske ikke have slesvigere til Dybbøl? (Se Martin N. Hansen: Karsten Thomsen fra Frøslev, 1936).

2.

Flensborg d. 22de Sept. 1863. Kjære Moder!

Jeg vil herved lade Eder vide, at der ikke kan være Tanker om at jeg kan komme hjem i Efteraaret, da jeg har haft den Ulykke at blive udtaget til Undercorporal, det er kjedeligt, men der er jo ikke noget at gjøre; det bedste er at jeg dog ikke tør ligge længere end de Andre. Jeg trænger baade til Penge og til Strømper; hvis det ikke varer for længe inden I kommer herop, saa kan jeg vel nok vente saa længe da jeg faaer nogle Penge hos Hans Smed, som Du jo sagtens vil betale ham, nemlig 3 Rdlr. Nu har jeg ikke Tid at skrive mere, men jeg vil bede Dig kjære Moder at Du ikke maa blive alt for ilde tilfreds, ved denne Tidende som Du faaer. Hils alle Bekjendte men især hilses Du og Broder Peter fra Din oprigtige Søn.
Skrevet i Hast.
R. P. Clausen.

3.

Flensborg d. 25de Sept. 1863. Kjære Broder!

Da jeg nu har saa god Lejlighed at skrive Eder til, saa vil jeg heller ikke undlade det, men vil skrive Eder lidt til hvorledes jeg har det. Jeg talte med Jørgen Thaisen igaar, og han sagde at Hans Smed var ikke kommen hjem; han er da formodentlig bleven i Veibæk om Natten; nu har I jo vist faaet det jeg sendte med ham, og seet hvorledes jeg er avanceret; det havde været bedre hvis jeg var bleven hvad jeg var, men der var ingen Mulighed til at slippe fri derfor; jeg tænker heller ikke at det har nogen Nød, thi jeg tør jo dog ikke ligge længere i Tjenesten end de Andre. – I skal derfor ikke græmme Eder derover, jeg gaaer det nok igjennem ... Naar I kommer herop saa beder jeg Eder at I sagtens tager følgende Bøger med, som kunne være mig til Nytte nemlig: Dansk–Latinsk Ordbog, Volgers Weltgeschichte og den store Landkortbog; lange Strømper har jeg jo skrevet om med Hans Smed, saa er der nok ikke meget som jeg mangler. I Slesvig talte jeg med Chresten fra Solrerup paa Lazarethet, hvor jeg var inde at see til ham; han var kommen

til Skade ved sin Sidekammerats Uforsigtighed, og havde faaet et Baionetstik i Hovedet, men nu er han helbredet, jeg har talt med ham her i Flensborg, hvor Garden vist kommer til at ligge en 14 Dage. I have vist Lyst at vide hvem mine Kammerater ere: de to ere nede fra Ribekanten; Hans Jepsen kjender vistnok den ene, det er Hans Peter Nissens Søn fra Nørre Farup, disse to skulle I snart faa at see, den tredie er her fra Flensborg. I disse Dage gaae vi jo og spiller Herrer og det kunne vi jo ogsaa tro vi ere, thi nu hedder det jo ikke længere Du, fra Underofficerernes og Officerernes Side, men De, saa vi kunne jo have grundig Aarsag til at have store Tanker om os selv. Nu intet videre denne Gang end en flittig Hilsen til Eder alle og til Lorenses og forresten til alle Smedagere, men især hilses Du fra
Din oprigtige Broder R. P. Clausen.

Naar I skrive til mig skulle I skrive accurat saaledes: Til Undercorporal R. P. Clausen ved 21de Bataillons 3die Comp. i Flensborg.

4.

Flensborg den: 3die Octbr. 1863. Kjære Moder!

Jeg tager idag til Pennen for at lade Eder nogle Nyheder vide som er tildraget sig her i de sidste Dage. Vi have faaet 6 Compagnier ved Bataillon og jeg er kommen til 6te Comp., men det kan jo næsten være det samme hvilket Compagni jeg er ved; thi idag have vi begyndt med Commandoskolen, og saa har man intet med Compagniet at gjøre. Paa Commandoskolen faae vi 4 Timer om Formiddagen og 3 om Eftermiddagen ... Naar Andreas Schmidt kommer saa vil jeg ogsaa sende de Portræter hjem som jeg talte med Jer om da I vare heroppe. Jeg fortalte Eder jo at Chresten fra Solderup havde Permission, men der er ikke blevet af for ham, thi det Compagni han er ved skulde netop til Glyksborg og forrette Vagttjenesten hos Kongen. Hans Jensen er nu kommen af Casernen; thi 1ste og 3die Comp. ligger nu i Byen, men han ligger kun et par Huse fra Casernen, saa vi kunne jo dog endnu have lidt Hovre [fornøjelse] af hinanden. ... (om en hat til reparation i Flensborg). ... Hils Hans Nielsen at jeg er glad ved at jeg iaar ikke tør gaae og blive forkjølet i hans Møg, jeg tænker paa hvordan det vil gaae Broder Peter, om han kan vade det igjennem, det kan vel blive slemt nok for ham. Til Slutning hilses især Broder og Du kjære Moder fra Din kjærlige Søn
R. P. Clausen.

8.

Slesvig d: 1 Januar 1864. Kjære Moder!

Paa Overskriften kunne I see at jeg nu er i Slesvig, men hvor længe det varer maa Gud vide, thi det lader til at vi ikke kan faa noget blivende Sted. Vi have været paa Marschen i hele Julen, paa første Juledag droge vi fra

Oldesloe til Hamdorf, en Landsbye en lille Miil Norden for Segeberg, der laae jeg i Qvarteer med 20 Mand, og vi havde det gandske godt der, paa anden Juledag marscherede vi til Rohwinkel, som ligger lidt Nordøst for Bornhøved, der laae vi 40 Mand, af Klæderne kan man jo ikke komme, naar man endda kan faa Straa nok til at ligge i saa er man glad, paa Søndagen marscherede vi til Brügge en stor Kirkebye tæt ved Bordesholm, det er den bedste Landsbye vi have været indqvarteret i, vi vare til Dands der om Aftenen, og der skulle I kun have seet der var Damer, ja det har nok været de rette Damer som ville have med Soldaterne at gjøre tænker I vist, men jeg vil underrette Eder om at I tænker feil, det var af den finere Klasse som vi havde den Ære at være i Selskab med, der var mange som fik en Kjæreste der, thi det er jo Soldatermæssigt at have en Kjæreste i hver Bye, jeg fik mig naturligvis ogsaa een, thi I veed jo nok at jeg er en Skjelm til at tale for Pigerne, og her maatte man jo tale tydsk, det klinger ogsaa bedre i Ørerne paa Damerne end dansk; det var ordentlig een af de fine kan I troe, hun var særdeles godt klædt og hun talte ogsaa Høitydsk, hvilket var særdeles heldigt, da jeg bedre kan klare mig med det end med Plattydsk. Peter Jacobsen har ogsaa faaet sig en Kjæreste i Holsteen, nemlig der hvor han laae i Qvarteer ved Oldesloe, og jeg troer det har lidt mere at betyde som med mig, efter hvad jeg kan forstaae; det kan ogsaa godt gaa an thi Tøsen er vist ikke saa temmelig let, da det er Datteren i Huset; forresten skal I ikke ligge Nogen Vægt paa disse Kjærestehistorier; thi man skal jo have noget at fylde med. Paa Mandagen droge vi til Hohenschulen en Herregaard i Nærheden af Kanalen og paa Tirsdagen marscherede vi ud af Holsteen og laae i Qvarteer i en Landsbye som hedte Neudorf. Onsdagen marscherede vi derfra igjennem Ekernførde til Cosel en stor Kirkebye en god Miil Nordvest for Ekernførde, der heed det vi skulde have ligget i Cantonnement for det første, men saa kom der Ordre om Natten Kl. 1 at vi skulde marschere videre, og saaledes ere vi nu komne til Slesvig efter 7 Dages Marsch. I kunne gjerne sende mig en Skjorte og et par Strømper thi det slides nu. En venlig Hilsen til Eder Alle, ligesom jeg ogsaa ønsker Eder et godt Nytaar. Jeg havde jo meget at skrive om endnu men Pladsen tillader det jo ikke, derfor Lev vel.

Din oprigtige Søn

R. P. Clausen.

P.S. Her i Slesvig ligger vi i Qvarteer med en Underkorporal og 34 Menige.

9.

Slesvig d. 5te Januar 1864 Kjære Broder!

Jert Brev af 29. December har jeg modtaget idag. I vidste ikke at vi vare paa Tilbagereisen fra Holsteen men Brevet er bleven tilbageholdt her paa Posthuset. Paa Tilbagemarschen havde vi det slemst nok, thi de sidste

3 a 4 Dage gik vi i Leret til op over Knoklerne og Støvlerne bleve saa opblødte at Fødderne bleve gandske vaade, og i de sidste Dage var Veien saa knudret at man næsten ikke kunne gaa, og saa gik man og gled hvert andet Skridt tilbage. Her i Slesvig have vi det daarligt thi de fleste Qvarterer ere kun maadelige og saa ligger man og fryser om Natten i noget gammelt Halm. Siden 1. Januar have vi faaet Naturalforpleining, det vil sige vi faae Kjød og Flesk udleveret hver Dag og Gryn og Ærter, Salt og mere. Hver Mand faaer den ene Dag $\frac{1}{2}$ [pund] Flesk og den anden Dag 65 Q. Kjød, tillige med $\frac{1}{2}$ Pægel Brændevin hver Dag. I hvert Qvarteer have vi en Kok som er bleven udtagen dertil af Mandskabet. Der har ogsaa været lidt Specktakel her ved Regimentet; Aarsagen dertil er at Mandskabet ikke vil arbeide paa Skandserne, men jeg troer at Hovedaarsagen er det slette Levnet, vi have haft i de sidste 14 Dage; Folkene bleve kjede deraf og saa finde de jo paa at blive tværlige. Dagen efter Nytaarsdag kom der Ordre i Qvartererne tidlig om Morgenen før Kl. 6 at Mandskabet skulde møde ufortøvet paa Allarmpladsen. Der stode vi jo saa længe og frøse og havde intet faaet at spise, og da de saa hørte at de skulde paa Skandsearbeide brød det jo løs med en voldsom Hurraraaben over hele Regimentet. I skulde have hørt hvilken Allarm der var, det bedste var at holde sig udenfor Legen, omsider gik de Fleste dog med derud, men de løbe for størstedelen hjem igjen eftersom de bleve kjede deraf. Nu have der været Nogle kommanderede til Arbeide igaar, men de brøde jo kun Redskaberne, hvorfor man lode dem gaa igjen. Jeg haaber nok det bliver bedre nu naar der først blive lidt mere Orden i Tingene, det er ogsaa til at ønske, thi det er en slet Stemning der hersker i Regimentet. I skreve at Nis Johnsen havde faaet et høit Nummer paa Sessionen, men det vil jeg ikke give en Pibe Tobak for iaar, da komme de nok med alle, og maaske de ikke tør vente længe førend de blive indkaldte. Heroppe er det propfuldt af Soldater og man er stærkt ifærd med at bygge Barakker vesten for Slesvig. Der er bleven flere Huse nedrevet her i Slesvig for at bygge Skandser, deriblandt er ogsaa Bendix Jensens Svigerfaders, Kanoner af sværeste Kaliber ligge langs paa alle Skandser og man kjører stadig Ammunition derud. Det Qvarteer hvor jeg ligger have vi faaet kasseret; vi ligge 36 Mand, nu have vi dog faaet udvirket at der skal 16 Mand bort, og vi er saamænd nok endda, thi Rummet er ikke meget stort. I skrev om jeg ogsaa var bleven Corporal, men det er jeg ikke, det er kun et par af de ældre Undercorporaler da der skal være 6 Corporaler ved hvert Compagni. Nu gaar det jo vist løs med Julegilderne hjemme, jeg kunde nok ønske at være med, men det kan jo nu ikke skikke sig, man faaer jo finde sig i Omstændighederne. Jeg kan hilse Eder fra Boi fra Mellerup, vi ligge sammen i Qvarteer. I hilses ogsaa alle fra Peter Jacobsen. Til Slutning vil jeg ønske Eder alle et glædeligt Nytaar; hils alle Venner og Bekjendte, men især hilses Du fra

Din oprigtige Broder R. P. Clausen.

Slesvig d: 28. Januar 1864 Kjære Broder!

Eders Brev af 21. d. M. har jeg modtaget idag, og jeg seer deraf at I næsten have det værre hjemme end her, det er ogsaa ikke saa behageligt for Eder, vi Andre som ere her vide ikke saameget deraf, da vi jo nu engang ere med i Legen, om man saa tør kalde det. Her gaaer jo ogsaa ligesom hos Eder mange forskjellige Rygter; een Dag siger man at man skal permitteres, og en anden Dag siger man at Krigen gaaer løs hvilken Dag det skal være; nu siger man at der er kommen en forfærdelig Mængde Preussere og Østrigere til Holsteen, men det er jo vel sagtens Løgn, ligesom saa meget andet; man maa jo glæde sig ved at der er Løgn til, thi var alting sandt hvad man siger, saa var det ikke godt. I skreve jo ogsaa om, at Rygtet gaaer at der skal 3 Aars Mandskab mere indkaldes af Forstærkningen, man har jo ogsaa talt her om dette, men jeg vil dog haabe at det ikke gaaer saa vidt, thi jeg troer ikke at det bliver til Krig, men at det bliver afgjort paa en fredelig Maade. Nu have vi faaet bedre Natteleie, thi hver Mand har nu faaet et stort uldent Teppe udleveret, saa at vi nu kunne faae Klæderne af om Natten; man siger at vi snart skulle ud at ligge i Barakkerne, saa vil vi vist blive plagede med Luus, thi de have allerede begyndt at yttre sig hos Flere, men det er jo ogsaa en ringe Soldat der ikke kan bære en Skjæppe Luus . . .

Flensborg d: 6. Februar 1864 Kjære Moder!

Den Dag Bendix var heroppe nemlig den 3die Februar, talte jeg jo med ham ude ved Klosterkroen, da vi skulde paa Forpost, men istedetfor Forposttjeneste, fik vi Fægtning med Østerigerne; som angrebe os netop som vi havde afløst vores 1. Bataillon paa Forposten, vi maate jo vige tilbage for Overmagten og først Mørket gjorde Ende paa Kampen, jeg kom Gud være lovet uskadt derfra og det samme gjorde Hans Smed, Hans Jensen og Mathias Jensen, men Peter Jacobsen og Jes Hansens Broder fra Pærbøl ere saavidt man veed tagne til fange, og altsaa i god Behold. Østerigerne skulle behandle Fangerne godt. Igaar Aften trak vi os tilbage fra Dannevirkestillingen, jeg formoder at de andre Stormagter ville afgjøre Sagen og Krigen har maaske Ende saa. Gud give det var saa vel. Alt hvad Bendix havde med til os i Slesvig ligger jo der endnu jeg har ikke engang seet det, thi da jeg talte med Bendix om Aftenen maatte vi rykke ud om Morgen Kl. 3^{1/2}, og siden har vi ikke været i Slesvig. Nu har jeg ikke Tid at skrive mere men jeg sender Eder alle en venlig Hilsen og med Guds Hjælp sees vi jo nok igjen. Lev vel saa længe.

Din oprigtige Søn

R. P. Clausen.

Jeg troer nok vi skal til Jylland men bestemt veed ingen det.

12.

Fredericia d: 1. April 1864 Kjære Broder!

Vi have her som I maaskee have hørt, havt et par ubehagelige Dage, nemlig den 19. og 20. d. M., da Tydskerne fik det Indfald at bombardere Byen, det gik uafsladeligt med Granater hele disse to Dage, men Skaden som de have anrettet er dog ikke af Nogen synderlig Betydenhed. Nu har Fjenden trukket sig Noget tilbage, og Gud maa vide, hvad de nu have isinde.

Du skrev at I have megen Kjøren, men det kan jo ikke være Andet. I maa takke Gud for, at I er saa langt borte fra Krigsskuepladsen, thi man skriver hertil fra Sundeved at Beboerne maa skille dem af med deres Kreaturer, af Mangel paa Foder.

Paa anden Paaskedag var jeg med at fange en Østeriger, og havde man kunnet løbe stærkt nok saa havde vi faaet flere af dem. I skreve om jeg manglede Penge, men endnu behøver jeg ingen, og jeg skal nok skrive Jer til naar jeg kommer i Forlegenhed. Hans Jensen og Hans Smed er det ogsaa godt med, og ligeledes med Peter Nissen . . .

Nu veed jeg Intet videre at skrive om, da man jo ikke tør skrive alt hvad man vil i disse Tider, men jeg vil slutte med en flittig Hilsen til alle Venner og Bekjendte, men især hilses Moder og Du fra

Din oprigtige Broder

R. P. Clausen.

13.

Ullerup d: 6. Mai 1864. Kjære Moder!

Du kan vist ikke forstaa hvor jeg nu skriver mit Brev fra, Du kan jo næsten tænke at jeg er kommen nærmere Hjemmet, dette er tværtimod Tilfældet, thi jeg er nu saa langt borte som jeg aldrig før har været; jeg er nu norden for Limfjorden, lige overfor Løgstør i Thisted Amt. Vi forlode Frederits Natten mellem d: 27. og 28. April, og kom til Fyen, hvor vi laa een Nat i Middelfart, saa fik vi Ordre at indskibe os igjen, hvorhen vi skulde vidste vi ikke, men vi formodede dog at vi skulde herved. Vi kom iland ved Hals d: 1ste Mai . . . jeg haaber ogsaa med Guds Hjælp, at Krigen ikke varer længe, thi Rygterne ere dog gode nu, og det var jo ogsaa godt hvis det snart fik en Ende . . . Her ligge vi jo rundt omkring blandt Bønderne, jeg ligger selv femte i Qvarteer, og vi kunne alle komme i Seng om Natten; det er nu omtrent 20 Uger siden, at jeg har været iseng. Det værste henede er ellers, at Husene ere saa lave at man kan, de fleste Steder, næsten ikke gaa opreist under Loftet, og der er mange Døre der ikke er større end vor Svinestidør hjemme, men man maa jo lære at bukke sig; forresten ere Folkene flinke nok, og det er jo det bedste af det Hele. Nu vil jeg slutte mit Brev denne Gang med en venlig Hilssen til Eder Alle, hils især mine Søstre og Svogre, men især hilses Du og Broder Peter fra

Din oprigtige Søn

R. P. Clausen.

Manstrup d. 11. Juni 1864 Kjære Moder!

Bliver der snart Fred, eller skal Krigen igjen begynde? Dette Spørgsmaal hører man saa ofte gjentaget hver Dag; og der er ingen som kan give noget tilfredsstillende Svar derpaa, omendskjøndt Alles Mening dog er, at vi snart faae Fred; men hvorledes bliver denne Fred, kan man fristes til at spørge, man maa haabe heldigere for os, end man efter Udsigterne skulde vente; thi Tydskerne spænde vel deres Fordringer saa høit, at de Andre Stormagter vel blive kjede af deres Uforskammethed, og tage fat paa Sagen for Alvor. Idag have vi meget gode Rygter, Tydskerne have nemlig iforgaars Kl. 12 forladt baade Aalborg og Nibe, og det bedste er at denne Efterretning er tilforladelig, da 1ste Regiment allerede har besat Aalborg; man siger ogsaa at Freden er sluttet, og at vi skal til at reise Syd paa, men hvorvidt det er sandt veed man jo ikke. Igaar fik jeg Brev fra Jørgen Thaysen, jeg venter ogsaa Brev fra Eder med det Første. Jeg trænger meget til Strømper, derfor hvis det kan lade sig gjøre saa send mig sagtens 2 Par korte Strømper tilligemed noget Stoppegarn, der er endda Mange som har faaet Pakker tilsendte fra Hjemmet. Min Finansminister er ogsaa snart nødsaget til at nægte sig hjemme, da Pengene ere nærved at løbe af Kassen, jeg vil derfor bede Dig kjære Moder om at sende mig nogle Penge, men ikke for mange, da jeg jo ikke behøver at have store Summer . . .

Tydskerne drive jo vel deres Spil nu hjemme, jeg hører meget tale om deres Virksomhed, men deres Tid har vel snart Ende, og saa maa man bede til, at man for Fremtiden maa blive fri for deres Omsorg for Slesvig, da det nok fornemmelig er en smudsig Egennyttighed, som er Bevæggrunden til deres kjærlige Omhyggelighed.

Jeg er Gudskeelov frisk og sund, og jeg vil haabe at dette Brev maa træffe Eder ved samme Tilstand. Hilser nu alle gode Venner og Bekjendte, hils Lorens at jeg har faaet Brev fra Peter Jacobsen*), det var dateret den 15. Mai, han skrev at han havde det jo endda efter Omstændighederne taaleligt, men han vilde dog nok bytte Plads med os.

Hils Søster Cathrine, men især hilse Du og Broder Peter fra

Din kjærlige Søn R. P. Clausen.

P. S. Send mig nu Strømper saasnart som muligt.

*) i fangenskab.

Bogense d. 28. Juli 1864 Kjære Moder!

Dit Brev af 12. Juli har jeg rigtig modtaget, og I maa undskylde at jeg ikke har svaret før paa det, thi den ene Forhindring er indtruffen efter den Anden, saa at jeg ikke har kunnet komme til at skrive før. Jeg har været et Par Dage paa Lazarethet, og gaaet Sæbeprocessen igjennem, det vil sige Fnatkuren, man er kommen temmelig vidt i den Kunst at kurere

Fnat, thi det lader sig nu med Lethed gjøre i 2 Dage, men man bruger jo ogsaa temmelig skarpe Sager, saasom Chlorkalk, Skedevand, Svovl og Andet, til at smøre Folk ind i, saa at jeg saa at sige ikke har en heel Stump Hud paa hele Legemet nu. Peter af Christian Nissens er ogsaa der paa Lazarethet, for samme Sygdom, og der var flere som jeg kjendte, thi der vare fra alle Regimenter. Det glæder mig at Kornet bliver godt hjemme, thi Hø vil der jo vist ikke blive meget af, her paa Fyen staar Kornet jo ogsaa udmærket allevegne, der er stor Forskel paa Fyen og Jylland kan I tro, i Jylland saa man næsten aldrig et Træ, men dem er der ingen Mangel paa her, paa Fyen kan man mange Steder ikke finde Husene for Træer. Jeg fik Brev fra Jørgen Thaisen for nogle Dage siden hvori der var flere Hundrede Pund Hilsener og nu vil jeg Ende mit Brev, 4 Sk. 8 L. og 10 Ø Hilsener, som I ombedes at uddele efter bedste Skjønnende. Hils Hans Jessens fra mig og Thaisens, men især hilses Du og Broder Peter fra

Din oprigtige Søn

R. P. Clausen.

P. S. Jeg har flyet Hans Jensen 2 Rdler.

ET TILBAGEBLIK

Af Inger Enemark

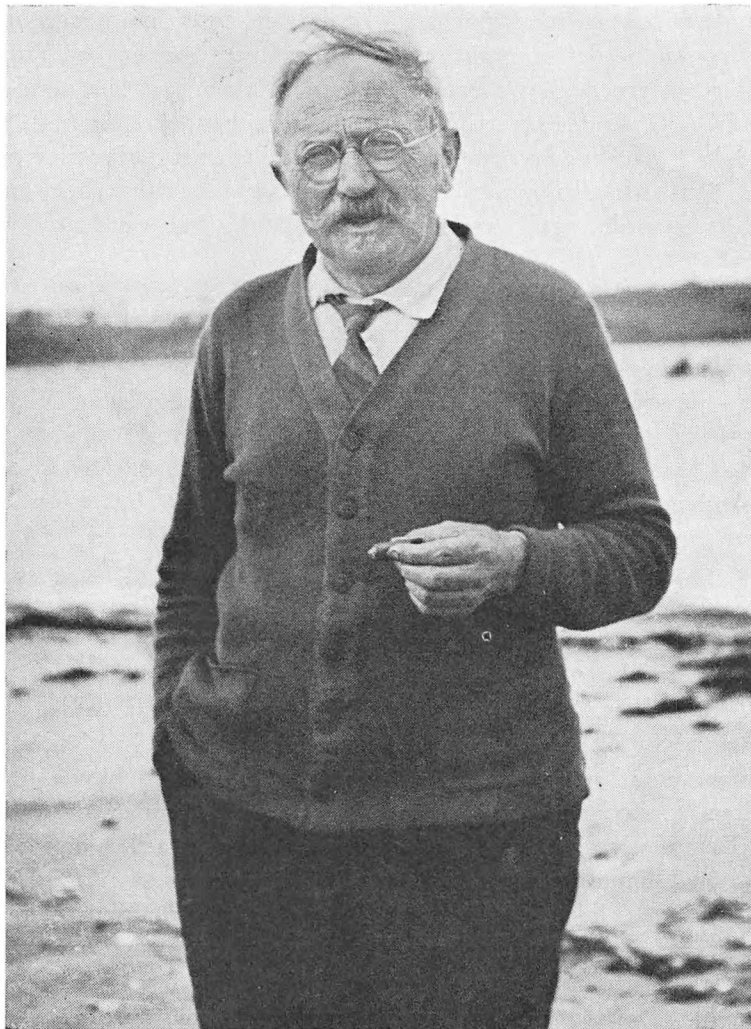
(fortsat)

Den ungdom, der var kommet tilbage fra skyttegravene, trængte mest af alt til stilhed. Krigen havde været det store chok, der for mange havde rystet den sjælelige balance. De levede en årrække ret afsides, i hvert fald de lidt ældre.

Min lyre har brystne strenge
fra et flandersk pigtrådshegn,
og mine sange synger
skyttegravsnætternes regn.
Jeg kommer – en mødig vandrer –
ude fra ingenmandsland
og længes mod fred og hvile
derhjemme ved Danmarks strand.
Jeg gemmer mig bort dybt inde –
en dreng ved sin moders bryst –
i dine dejlige skove
ved Danmarks, ved Slesvigs kyst.

skrev den sønderjyske krigsgenerations lyriker, Joh. Reiff.

Mange blandt den ungdom, der før 1914 havde været forrest i nationalitetskampen, fik nu hårde kår. Landbruget måtte lægges om efter dansk mønster. Der skete forpagtningsoverdragelser til hjemvendte sønner, der i en vanskelig tid fik store økonomiske byrder.

I. P. Nielsen ved Dynt strand.

Den, der fik stor indflydelse på tilstandene i Nordslesvig både økonomisk og socialt, var I. P. Nielsen, den lille, uanselige baker fra København.

Statsminister Stauning sendte ham til vor landsdel i 1920 som socialdemokratisk kandidat ved folketingsvalget 21. september – han blev valgt. Intet parti havde i så kort tid kunnet orientere sig så grundigt, hverken politisk eller fagligt. Den socialdemokratiske presse havde ringe udbredelse hos os. Vi vidste, socialisterne var internationale – altså tyske. Jeg havde en enkelt gang set dem gå med deres flag, »den røde klud«, som vi kaldte det.

Men I. P. Niensens linie var klar dansk. Det varede kun kort tid, inden

han havde vundet en stærk position i landsdelen, fordi han kendte danske forhold og kunne derfor praktisk talt i alle sager være en god rådgiver. Lidt efter lidt groede han ovenud af partipolitikken, han blev sønderjyde helt og fuldt. Tusinder kom til ham – arbejdere, bønder, husmænd, håndværkere, både danske og tyske. Opgavernes nationale betydning blev grundlinien i hans arbejdsprogram. Han blev national og fik arbejderpartiet til at forstå, at det også havde et fædreland, der var værd at tjene og forsvare.

Han var stor nok til at bekende:

Jeg har efter 1920 gennemgået en personlig udvikling. Jeg har her i Sønderjylland erkendt, at tilværelsen har forskellige sider – jeg kunne sige kræfter – som jeg i mit tidligere liv ikke havde mødt og derfor ikke taget stilling til, men som jeg nu værdsætter i højeste grad, fordi min sandhedskærlighed byder mig at sige, at de er mægtige og værdifulde faktorer i menneskelivet.

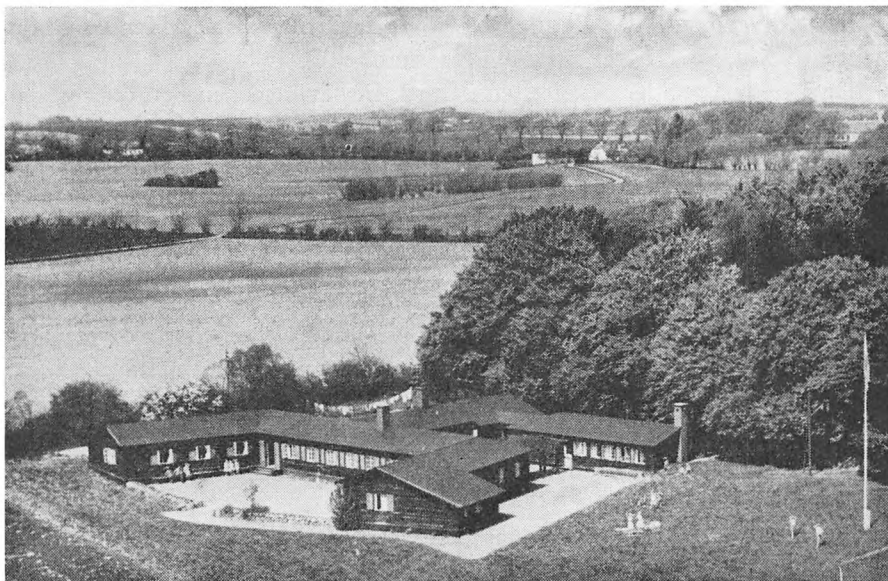
Første gang, jeg traf I. P. på Dynt strand, tog han mig med ind i »Hytten« og fortalte mig især om dronningen. Hans øjne strålede, og jeg blev snart klar over, hvad der havde bevirket hans forvandling fra en dygtig socialdemokratisk politiker og organisator til en danemand, som alle i det genvundne land kom til at holde af.

I. P. forstod straks efter sin bosættelse i landsdelen, at verdenskrigens følger gik dybt og rakte langt. Den danske stat satte hurtigt ind med store ofre for at rette skaden op. Men I. P., der altid havde fingeren på pulsen, forstod nødvendigheden af at oprette »Sønderjydsk Hjælpfond«. Denne velgørende virksomhed blev snart støttet af behjertede mænd som biskop Ammundsen, grev Schack, H. P. Hanssen o.s.v. Fonden havde noget, der hed »skjult nød«, og startede snart en konfirmationshjælp. Ligeledes startedes »Sønderjydske Børns Ferierejser«, hvis formål var at bringe landsdelens børn mindst én gang i deres skoletid til vort lands kønne hovedstad. I. P. havde snart set, at mindretallets børn ofte kom til Tyskland på ferierejser. Disse rejser kunne også tilbydes danske børn, så han blev klar over, at her manglede en indsats fra dansk side.

Da vort kronprinspar holdt sit indtog på Gråsten slot den 20. august 1936, begyndte en ny æra for I. P. Han bragte den genvundne landsdel i nær kontakt med vort kongehus.

Kronprinsesse Ingrid meldte sig straks som deltager i arbejdet for sønderjyske børn og blev protektrice for »Sønderjydsk Hjælpfond«. Kort efter stiftedes en indsamling af tøj til sønderjyske børn under navnet »Ingrid Indsamlingen«. Det indsamlede tøj bliver stadig hvert år uddelt kort før jul, hvor dronningen selv til stor glæde for befolkningen tager ud i sognene og medvirker ved uddelingen af denne gode julegave.

Kronprinsessen kunne vanskeligt have fået en mere kyndig, ærlig og

FERIEHJEMMET BØGEBJERG

blev indviet 5. juli 1941. Hjemmet, der har åbent fra midt i maj til slutningen af september, har plads til 26 drenge plus lige så mange piger, og hvert år kommer der 9 hold sønderjyske børn; i de senere år er sidste hold danske skolebørn fra Flensborg. Der er altid fuldt optaget – i årenes løb har mere end elleve tusinde børn ferieret på Bøgebjerg.

På Kronprinsesse Ingrid's feriehjem ved Blåvands Huk er der også plads til 52 børn. Man byggede det i 1939 ved Vejrs strand, men det blev ødelagt under krigen; i 1947 blev det flyttet til Blåvands Huk på grund af minefaren. Hjemmet følger de samme linier som søsterhjemmet på Nordfyn: Der kommer hver sommer otte hold nordslesvigske og et hold sydslesvigske børn, og der er altid fuldt optaget.

oprigtig rådgiver under sin færd i grænselandet end I. P. Han kendte alt og alle, også »den lille politik« og orienterede hendes kongelige højhed til alle sider.

Just på det tidspunkt syslede I. P. med planer om at få oprettet et feriehjem for sønderjyske børn og rejste snart overfor de sønderjyske rigsdagsmænd spørgsmålet om at oprette en institution, »Kronprinsesse Ingrid's Feriehjem«. Tilslutningen fik han straks, også fra kronprinsessen, der senere som Danmarks dronning ønskede, institutionen skulle bevare sit navn.

Der blev nu bygget to smukke hjem. Det første i Vejrs i 1939, som så efter Danmarks besættelse p. gr. af vedvarende minefare måtte flyttes til Blaavand. Det andet hjem blev bygget på Nordfyn ved Bøgebjerg strand i 1941. Bestyrelsen for institutionen blev dannet ved et ejendommeligt møde i »Hytten« på Dynt strand i 1939. Kort efter valgte lærerorganisationen et lærerudvalg, der sammen med de tre amtsskolekonsulenter skulle repræsentere skolerne og medvirke ved udvælgelsen af børnene, som skulle på feriehjemmene.

Med stor glæde har jeg gennem årene i dette udvalg med beundring

oplevet, hvordan I. P.s dygtige og kloge samarbejde med Hendes Maje-stæt udviklede sig til et virkeligt venskab.

De 5 onde år under besættelsen delte I. P. kår med den befolkning, han levede iblandt. Han skrev i 1940: Det er et spørgsmål, om ikke de fem politiske partier skulle gå op i et eneste dansk-nationalt parti til værn om vor selvstændighed. Han revsede offentlig 5. kolonne. Hans søn var taget af gestapo, og kun Danmarks mirakuløse befrielse reddede ham fra henrettelse.

I. P. levede med i alt, hvad der var dansk, også arbejdet i Sydslesvig. I Sønderborg Socialdemokrat skrev han: »Til mine folkefæller derovre siger jeg: Hold trofast ud! I skal hverken blive glemt eller tiet ihjel!«

Han nåede lige at overvære indvielsen af den smukke Gustav Johannsen Skole i Flensborg den 19. april 1952. På hjemvejen blev han ramt af en hjerneblødning, men inden bilen nåede landshospitalet i Sønderborg, var han død.

En stor sorg greb alle hans venner i landsdelen og i hele Danmark.

For mig var hans jordefærd fra Broager kirke en stor højtid. Hans kiste var dækket af et væld af signerede kranse, også kongeparrets.

Ved gravlæggelsen sænkedes mange, mange Dannebrog over hans kiste. Han havde fortjent det.

Den eneste gang, jeg personligt bad om I. P.s hjælp, var i 1944. Det drejede sig om landmand Chr. Nielsen fra Vollerup ved Sønderborg, som var blevet syg. Trods invalidering under 1. verdenskrig var han en dygtig medarbejder i »Det unge Grænseværn«, meget afholdt i ungdomsarbejdet på Als og viden om. Han ejede et husmandssted i Volierup og havde ikke råd til at lade sig indlægge på sygehus. Jeg spurgte I. P., hvordan vi kunne hjælpe ham. Han ville straks finde på råd, med bad mig først skrive til D. U. G.s formand, P. Marcussen, som var hentet af gestapo og nu sad på Staldgården i Kolding.

Mærkværdigvis fik han mit brev og svarede kortfattet: Skriv til skibsreder Knud Lauritzen.

Det gjorde jeg så og fik omgående svar, at Chr. N. skulle sendes på det bedste hospital, skibsrederen ville betale opholdet. Jeg satte mig så i forbindelse med dr. med. Emil Vermehren, der kendte Chr. N. Han sendte ham til Montebello i Gentofte. Han blev et halvt år der og blev godt hjulpet. Da jeg takkede skibsrederen, skrev han til mig: Får De igen en sag af lignende art, så skriv til mig, jeg hjælper gerne. Sådan en oplevelse går dybt til hjertet og betød for mig en forstærket samfølelse med det bedste i mit fædreland.

(fortsættes)

**Andels-
Svineslagteriet
i Kolding**

Grundlagt 1888

**Grænselandets liv
grænselandets sang**

møder De i
Aydske Tidende

Syd- og Sønderjyllands store blad

**Haslev
GYMNASIUM**

Kostskole for drenge

6. og 7. hovedskoleklasse,
realafdeling og gymnasium.

*Alle oplysninger ved henv. til
Peter Kæstel, rektor, Haslev*

HADERSLEV BANK

AKTIESELSKAB

Paul Thomsen

Krusaa

*Kolonial, spirituosa, køkkenud-
styr, trikotage, heriekvipering*

**Besøg
landsdelens
museer**

Strik til hele familien

... men husk det skal være

mølægte

**Sønderborg
GARN**

OUGAARDS

Boghandel

Vi har altid det bedste af den nye
og den ældre litteratur
på hylderne

Haderslev - tlf. 2 25 71

BOGTRYK . OFFSET . BOGBIND

Th. Laursens Bogtrykkeri

Jernbanegade 8, Tønder tlf. 2 15 50

**Ladelund
Landbrugs og Mælkeriskole**

Brørup station

**Sønderjyllands
Kreditforening**

Haderslev

**SønderjydsK
Tæppefabrik**

A. R. Kjærby A-S
Højer

Graasten Bank $\frac{1}{2}$

Kontortid 9-12, 2-4, lørdag 9-12

GRAASTEN

$\frac{1}{2}$ SønderjydsK Frøforsyning

Frøavl & Frøhandel

Aabenraa

Restaurant Grænsen

C. Heiselberg
Krusaa

Hejmdals

BOGTRYKKERI

AABENRAA TLF. (046) 2 31 32

**Spare- og Laanekassen
for Hobro og Omegn**

Vestkysten

Syd- og Vestjyllands største dagblad

A. Nielsen & Co. A/S

Nykøbing Falster

A-S Faxe Kalkbrud

Frederiksholms Kanal 16

Telefon Minerva 7500

Jordbrugskalk

90% kulsur kalk i varen, som den leveres, 100% passerer 3 mm sigte

Lolland - Falsters Folketidende

Stiftets største blad

Nykøbing F.

Pindstrup Mosebrug

SAVVÆRK OG EMBALLAGEFABRIK

Telefon Pindstrup 13 og 18

Graasten

Andelsslagteri

Aktieselskabet

Varde Bank

Filialer og kontorer
over hele Sydvestjylland

Læs

Dannevirke

Sønderjyllands ældste blad

Windfeld-Hansens

Bomuldsspinderi A/S

ANDELSBANKEN

Haderslev

Aabenraa

VEJLE

GRAM

KØLEANLÆG

BRØDRENE GRAM A/S • VOJENS

Sønderjysk Månedsskrifts adresse: H. P. Hanssensvej 9, Haderslev. Redaktørernes adresser: Viceskoleinspektør W. Christiansen, Brorsonsvej 37, Tønder. Viceskoleinspektør Chr. Stenz, Tøndervej 173, Åbenrå. Cand. polit. Inger Bjorn Svensson, H. P. Hanssensvej 9, Haderslev. Tryk: Th. Laursens Bogtrykkeri, Tønder.